

A SZELÍDGESZTENYE KULTUSZÁNAK ÁTTEKINTÉSE ÉS MAGYARORSZÁG LEGNAGYOBB SZELÍDGESZTENYÉINEK BEMUTATÁSA

TAKÁCS Márton, MALATINSZKY Ákos

Szent István Egyetem, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet,
Természetvédelmi és Tájökológiai Tanszék
2103 Gödöllő, Páter K. u. 1., e-mail: takacsmarion.msc@gmail.com

Kulcsszavak: gesztenye, dendrometria, kultusz, védelem

Összefoglalás: Az európai és a hazai szelídgesztenye-kultusz áttekintését adjuk. Számos fajhoz (pl. hársak, fűzek, tölgyek) hasonlóan a szelídgesztenyéhez is legendák, népszokások kapcsolódtak a történelem során. Vizsgálatainkban Magyarország legnagyobb törzskerülettel rendelkező szelídgesztenyéit mértük fel, amelyek döntő része hatalmas mérete ellenére, illetve kora folytán, pusztuláshoz közeli állapotban van. A dendrometriai mérések alapján hazánk legnagyobb *Castanea sativa* egyede a nagykutasai pincék között áll. A foltokban megmaradt, egykor nagy területet elfoglaló zengővárkonyi, illetve a védett velemi gesztenyések több óriást is rejtnek. A surdi pincesorok között is évszázados fákra bukkanhatunk. Vas megye legnagyobb szelídgesztenyéjét Torony község határában, magas cserjék közt meghúzódva találjuk. A boncodföldi fa és környéke nagy változáson ment át az évek alatt. Somogy megye legnagyobb „jőféle gesztenyéi” a több nemes fajtának otthont adó Iharosberényben vannak. Tanulmányunkban ezeken kívül zalaegerszegi, dióskáli, baki, csepregi és csipkerekai fákat mértünk.

Bevezetés

A fákat, köztük a szelídgesztenyét, mindig nagy tisztelet övezte. A különböző népek időről-időre legendákat, történeteket, regéket fűztek, neveket kapcsoltak hozzájuk. Történelmünk nagy gesztenyéi esetében nem egyszer találkozunk Imre király, IV. Béla, Mátyás király, Rákóczi nevével, hogy csak a legnagyobbakat említsük. Ezek a fák amellet, hogy régmúlt történetek őrzői, méretük, alakjuk alapján is elismerést érdemelnek. A hazai óriások léte fokozott figyelmet kap, ha megvizsgáljuk, hogy a XX. század elején, az egész világot érintő gesztenye-kéreggrák nevű betegség az itteni állományt is megtizedelte. Márpedig ezek a fák jóval a kórokozó megjelenése előtti időkben gyökereznek.

A természetvédelem fontos feladata, hogy épségben megőrizze az ország különböző tájain fellelhető több száz éves, legendás fákat. Ezek közös jellemzője, hogy egyik fő értéküket egyedi megjelenésük adja (KENYERES és TILDY 1960). Meghatározzák a tájképet és megjelennek a környék lakóinak néprajzi, történelmi vonatkozású emlékeiben, esetleg hiedelemvilágában. Egyes fák magas koruk és méreteik miatt érdemelnek védelmet. Másokhoz a nemzet történelmével kapcsolatos emlékek fűződnek, megint másokhoz népmondák, népregék kapcsolódnak (KAÁN 1931). Ezeknél a történeteknél nem a hitelesség a kiválogatás szempontja, sokkal inkább a kultúr-megnyilvánulás (BALOGH 1957).

Hazánkban kevés munka közöl az egyes nevezetes fákra vonatkozó átfogó, részletes ismereteket. Azok a munkák, amelyek részletesek, nem terjednek ki sok egyedre, viszont amelyik gyűjtőmunka széles körű, nem kellően részletes. Szórványosan találhatóak információk RAPAICS (1935, 1940), KAÁN (1931), BALOGH (1957), TARDY (1996), RAKONCZAY (1997), KAPOCSY (2000), KONKOLYÉ (2007), valamint BARTHA (2007) művében. PÓSFAI (2005) könyve és az interneten elérhető adatbázisa (HTTP1) táblázatokban, fajonként elkülönítve gyűjti össze hazánk legnagyobb törzskerületű egyedeit.

Anyag és módszer

A gesztenye-kultusz történeti áttekintésére, alakulására vonatkozó vizsgálatainkat különböző tudományterületekről begyűjtött, gyakran nem természettudományos irányultságú, illetve célú irodalmi források feldolgozásával végeztük.

A legnagyobb gesztenyék felméréséhez PÓSFAI (2005) táblázata adta az alapot, emellett sikerült egy új, ez idáig nem regisztrált velemi példányt is találni.

Az adatgyűjtés során a fákhöz kötődő legendákat, neves személyiségeket és a hozzájuk kapcsolódó helyi történeteket, valamint a fák múltbéli és jelenlegi állapotának, a felmerülő egészségügyi problémák kezelésének és azok körülményeinek jellemzőit írtuk össze. Adatközlőink Zsuppán Ernő, Boncodföldre polgármestere; Kanász János, Surd község polgármestere; Kincses László, surdi erdész; Sümeghy Gabriella, Zalaegerszeg város környezetvédelmi szakreferense; Veress János, a dióskáli szelídgesztenye tulajdonosa; Balázs András, iharosberényi képviselő; Boncz Béla, iharosberényi gesztenyetermesztő, Pósfai György, a Magyarország legnagyobb fái című könyv szerzője; Bartha Dénes, a Nyugat-magyarországi Egyetem intézetigazgató egyetemi tanára; valamint Radócz László, a Debreceni Egyetem docense voltak.

A dendrometriai adatok felvételénél a törzskerület, a törzsátmérő és a koronaátmérő mérésére, valamint a magasság becslésére koncentráltunk. A törzskerületet mellmagasságban, a talajszinttől számított 130 centiméteres magasságban mértük. A törzsátmérőt nem a kör átmérőjének kiszámítására szolgáló képlettel ($d=K/\pi$) számoltuk (hiszen az szabályos kört feltételezne, a vizsgált egyedek többségének törzse pedig ettől eltérő), hanem a több oldalról mérve kapott eredményeket átlagoltuk. A koronaátmérőt a törzsátmérő kétszeri (d_1, d_2) és a koronasugár négyszeri (r_1, r_2, r_3, r_4) mérése után egy egyszerű képlettel számítottuk:

$$\text{Koronaátmérő} = \left(\frac{r_1 + r_2 + r_3 + r_4}{4} \times 2 \right) + \frac{d_1 + d_2}{2}$$

A magasságot helyben és fotók alapján becsültük.

Mindezek mellett új módszerként az egyedek egészségi állapotára, illetve megközelíthetőségére ötfokú skálát alkalmazunk (egészségi állapot: 1-elpusztult egyed, 2-rossz, 3-elfogadható, 4-jó, 5-kitűnő; illetve megközelíthetőség: 1-nagyon nehéz, 2-gyenge, 3-közepes, 4-jó, 5-kiváló). Az egészségi állapot értékelésénél olyan tényezőket vettünk számításba, mint a lombkorona állapota, betegségek, törések, odvasodás, kezelések, a környezet tisztasága. A megközelíthetőségre vonatkozóan a fákhöz vezető út (azok minősége, járhatósága), a jelzőtáblák megléte, az egyedek megtalálásának nehézségeire vonatkozó egyéb paraméterek (erdőben, lakott területtől távol stb.) alapján vontunk le következtetést.

Eredmények és megvitatásuk

A szelídgesztenye kultusza

A Bibliában egy vitatott említése van a szelídgesztenyének, mikor is Jákob a kútra helyezett faragott vesszőkkel igyekezett befolyásolni a kecskék és a juhok párzását, melyhez egyes fordítások szerint gesztenyeágakat is használt. A korai kereszténységben az erkölcsösséget és a tisztaságot jelképezte a faj (GÁSPÁR 2006).

Athénban olyan nevekkel illették, mint *szardiai makk*, *lópimon*, *móton*, *Zeusz-makkja*, *kasztanon* stb. (ILLÉS 1884). Ez utóbbi már nagyon hasonlít latin nevére. A görög *kasztanon* szót általában a thesszáliai Kasztanaia város nevéből származtatják. Egy másik, kevésbé hihető névfejtés szerint a latin *castrare* (kasztrálni) szóra vezethető vissza a nemzetségnév, a termések kihullása után üresen maradó kupacs alapján. A tudományos fajnevek közül a *sativa* jelentése természetett.

A magyar *gesztenye* szó valószínűleg szláv közvetítéssel kerülhetett nyelvünkbe, 1200 körül. A *szelídgesztenye* szónak elég nagy hagyománya van, szinte attól kezdve használatos, amióta szükségessé vált, hogy megkülönböztessék az ugyancsak *gesztenye* nevű, de teljesen más növénynemzetséghez tartozó, csak külsőleg hasonló színű és alakú termést hozó vadgesztenyétől. A 17. századig a *gesztenye* szó önmagában, minden jelző nélkül csak a szelídgesztenyét jelenthette, hiszen a vadgesztenye csak a 16. század végétől terjedt el Európa-szerte. Eredeti és természetes fejlemény nyelvünkben az ember által élvezhető gyümölcsnek, illetőleg az ilyen termő fának szelíd jelzővel való megkülönböztetése az élvezhetetlentől. Ide tartozik, hogy a szelíd szónak Csík vármegyében gyenge jelentése is volt (R. LOVAS 1978). Érdekes, hogy a *gesztenye* szó egyaránt jelenti magát a fát, illetve annak termését is. A szelídgesztenye régtől való művelését jelzi, hogy neve hazánkban sok község- és dülönévben szerepel(t), például Geszt, Geszteg, Gesztely, Geszteréd, Gesztes, Kesztolc, Keszthely stb. (BARTHA 2007).

Az egész Európában ismert „Mással kapartatja ki a gesztenyét” szólás a majom és a macska c. meséből eredeztethető, amely La Fontaine feldolgozásában vált híressé. Ebben a mesében a furfangos majom rábeszéli gazdája macskáját, hogy kaparjon ki a tűzből néhány gesztenyét. Nagy nehezen kikapar hármat, amelyeket a majom gyorsan bekap, majd jön a szolgáló, aki mindkettejüket elzavarja, és így a macska hoppon marad. Az „Otthon süti a gesztenyét” rosszálló szólás túlságosan bezárkózó, otthonról nem elmozduló embert jelent (NAGY 1966).

Páll Miklós szerint már az ősember is ismerte hazánkban – ezt támasztja alá KONKOLYNE (2007), miszerint a szelídgesztenye a neolitikum óta ismert csemege –, hiszen elszenesedett fáját megtalálták a bükki Hámori-, mai Anna-barlangban (PÁLL 1954).

Görögországban gesztenyeszüret idején „számos számár állta körül a fát, hogy a gesztenyét, melyet a magas fáról férfiak és fiúk vertek le, és asszonyok szedtek fel és raktak zsákokba, hátukra felvegyék.” Úgy tartották, „ha valamely családnak 20-24 gesztenyefája és egy csapat kecskéje volt, akkor minden szükségletei fedezve vannak” (ILLÉS 1884). A rómaiak azt tartották, hogy az emberi megtelepülés számára azok az optimális területek, ahol a *gesztenye* megél.

A 13. században a szelídgesztenye hazánkban már honos lehetett, ezt alátámasztják a korabeli adomány- és kiváltságlevelek. 1203-ban Imre királynak a veszprémi püspök birtokáról írt levelében a határleírásban *Castaneae* szerepel. IV. Béla király 1242-ben keltezett, egy Grech nevű hospitium (egykor kolostor, majd vendégfogadó) kiváltságairól szóló levele is említi. Ezek minden bizonnyal nem lehetnek vadgesztenyék, hiszen e fajt a törökök hozták be jóval később (ILLÉS 1884). Belegondolni is szép, ha már akkor határfául szolgáltak e fák, mikor is keletkezhetek. RAPAICS (1940) a gyümölcsöskertnek használt középkori kolostori temető ábrázolásakor *castenarius*ként említi. Ismerjük előfordulását más kolostorkertekben (pl. St. Gallen), illetve Lippai pozsonyi kertjében. LIPPAI (1667) pontos utasítást adott a gesztenye ültetéséről. A Sopron környéki szelídgesztenyésekről a legelső feljegyzést Sopron város 1540. évi községi jegyzőkönyvében találjuk (KONKOLYNÉ 2007). CSAPODY (1959) a lombardiai azürkék égbolt verőfényes követeként említi.

A 14. századi Franciaországban a cevennei gesztenyések jelentős szerepet játszottak a lakosság ételmezésében. Itt a 17. századig a kenyeret egyáltalán nem ismerték, viszont a hasznosítható földterület 90%-át gesztenyeültetvények tették ki. Hasonlóan jelentős lehetett a gesztenye, mint táplálék az olasz és a svájci Alpok melegebb völgyeiben. A szárított gesztenyét lisztté őrölték és kenyeret sütöttek belőle, ezért is nevezték a szegények kenyérének. Azt tartották, hogy egy fa termésével egy ember át tud telelni. Ezért a hegyi falvakban minden lakónak egy gesztenyefa termését kiutalták élelemtartálékként. A gesztenyével jószágot is hizlaltak ott, ahol kiterjedt állományokat alkotott e faj (pl. Svájc). Korzikán a gesztenyét kenyérfának nevezték. Itt a 16. századból származik a rendelet, mely szerint mindenkinek évente négy fát kellett ültetnie (KONKOLYNÉ 2007). Olaszországban előzetesen borba áztatott gesztenyét sütnék Szent Márton napján (GÁSPÁR 2006).

A monda szerint Magyarországon a szelídgesztenye Mátyás király idejében, a XV. században vált ismertté, mikor is Beatrix királyné hozta magával Itáliából. Mátyás király kedvenc étele a gesztenyével töltött kappan volt. Károly Róbert király egykor öt szelídgesztenye-erdőt telepített Nagymarosra. Erdélyben, Nagybányán a szelídgesztenye volt az a nemes gyümölcs, amellyel a város tanácsa az erdélyi fejedelmeknek és magasabb beosztású főuraknak kedveskedett. A feljegyzések szerint a város ebből a ritka gyümölcsből ajándékozott 1642-ben I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek is (KONKOLYNÉ 2007). Ebben az időben Fraknóvárálja (ma Forchtenstein, Ausztria) híres gesztenyéseinek „termése messze földre szállítatik, melyek egy mészköfejtő tőszomszédságában, tehát mészsziklák felett tenyésznek”. Hazánkban egykor az Alföldön is meg akarták telepíteni, francia példára: „... alföldi homokunk egy oly megbecsülhetetlen fával gazdagszik, mely annak értékét tetemesen gyarapítani képes...” (FÖLDES 1885).

Néprajzi leírásokból tudjuk, hogy a falvakban Mindenszentek estéjén hagyományosan megsütötték a gesztenyét, és ezzel ajándékozták meg a halottak emlékére harangozó legényeket. A magántulajdonban lévő gesztenyefák termését Mindenszentek után bárki szabadon gyűjthette. Zalában a felfűzött gesztenyét verembe rakják, és Pünkösd délutánján az utcán az idősek és gyermekek szertartásos komolysággal fogyasztják el. Nagybányán zöld burkával hordóba taposva júniusig eltartották. Vas megyében a gesztenyelisztből kását készítettek. A gesztenyével a 19. században még jelentős népi kereskedelem folyt. Összegyűjtéséhez több, mediterrán típusú eszközt használtak, ilyen a fakalapács, facsipesz, gereblye, kocsorba, klumpa. Baranyában átluggatott serpenyő a hagyományos süteődény (PALÁDI 2001).

Kiváló „borkorcsolya”, de régen úgy tartották, hogy aki sokat eszik belőle, tetves lesz (KONKOLYNÉ 2007). Termését ruhásszekrényekben molyriasztóként, fáját hangszerek alapanyagának használták (MAROSI 2010). Használták bányában épületfának, műszerfának is (FÖLDES, 1885). A zalai szőlők pincéinek, présházainak gerendái is szelídgesztenyéből készültek. PÁLL (1954) 200 éves szelídgesztenyéből készült szőlőprést látott. Faszénégetésre felhasználták, de tüzelni nem szerettek vele. Levelével a szegények egykor párnát, dunnát is töltöttek (PALÁDI 2001). Gyógynövényként is hasznosították, így ha valaki hajmosás után a gesztenye főzővizével öblítette le a haját, az szép fényt kapott tőle (SZÖCS 2008).

Az elfeledett népszokások felelevenítéseként egyre több helyen szerveznek gesztenyefesztivált, gesztenyeünnepet. Ezek között az egyik leghíresebb hazai fesztivál az Iharosberényi Gesztenyenap. A kis somogyi falu kincse a szelídgesztenyéje – melyet előszeretettel vásárolnak a cukrászok –, ami 2002-ben arra ihlette a helyieket, hogy szervezzenek egy napot, amely a gesztenye jegyében telik (VARGA 2005). Másik nagy múltra visszatekintő ünnepség a Velemi Gesztenyeünnep. Az évszázados hagyományokra emlékező, 17 évre visszatekintő, minden októberben (a gesztenyeéréshez igazodva) megtartott rendezvény fő attrakciója a gesztenyesütés, az ősöktől ellesett technikával gyertyán és bükkfa lángján. Kiemelkedő fesztiválok még a kadarkúti, az ágfalvi, vagy a történelmi Magyarország területéről a nagybányai (Baia Mare, ma Románia), a homoródkarácsonyfalvi (Crăciunel, ma Románia) és a fraknóváralji (Forchtenstein, ma Auszria) ünnepségek (KONKOLYNÉ 2007).

A szelídgesztenye-motívum évszázadok óta jelen van a *Castanea* nemzetség elterjedési területén elhelyezkedő települések, régiók címereiben. Vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy a még létező gesztenyés címerek terén Spanyolország és Olaszország áll a legelőkelőbb helyen. Portugália, Franciaország, Svájc és Magyarország is több ilyen címert megőrzött. Az elterjedési területet nézve további címereket találtunk Németországban, Csehországban, Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában.

A felmért fák

Hazánk legnagyobb szelídgesztenyéje volt a *szentgyörgyvári*, azonban néhány éve végleg kiszáradt. Egykor felszentelték, kezelték is, melynek nyomait még mindig a fán találjuk. Törzskerülete a legutolsó mérésünkkor 868 cm volt.

Helyét a listán átvette a Zala megyei, pincesorok között található *nagykutasi* gesztenye. Kerülete mellmagasságban 840 cm. Alacsonyan elágazik, valószínűsíthetően ezért is lehet ilyen nagy mellmagassági kerülete. 2001 szeptembere óta a község tanúfája. (Tanúfának nevezzük az olyan tekintélyes fát, mely egy adott településen a régi időket idézi, és melyet emlékművel meg is szentelnek.) 1974 óta védettséget élvez, ezt tábla jelzi. Rendkívül tiszta, kezelt környezetben áll, és a fán sem látni elhanyagoltságra utaló nyomokat. Ennél a fajnál elmondhatjuk, hogy a kor előrehaladtával a hozott termésmennyiség fokozatosan csökken, ez az egyed azonban termésben rendkívül gazdag, tehát a fa ebből a szempontból is átlagon felülinek mondható. Kora szakirodalmak szerint 500 év feletti (TARDY 1996, RAKONCZAY 1997).

Bár nem a híres *zengővárkonyi* gesztenyés maradványa, de a községtől keletre található, osztatlan közös tulajdonban lévő gesztenyés legnagyobb példánya is több száz

éves már. Az apró terület mezőgazdasági táblák és ipari területek ölelésében áll, tele van sokszázas törzskerületet elérő, idős egyedekkel. A községben nagy hagyománya van a természetnek, ebből kifolyólag szomorú látni a fák helyzetét. A Pósfai-listában (HTTP1) szereplő példány egészségi állapota rossz, hiszen középső, és egyben legvastagabb főága kb. 4 méter magasságban letört, hasonlóan néhány magasabban lévő ágához. Lombjának felső harmada elszáradt, törzsén, ágain számos vihar és betegség okozta nyom található. Termésben szegény. Szerencsére megszámlálhatatlan tősarjat nevel, melyek talán képesek lesznek továbbvinni anyaegyedük genetikai állományát. BALOGH ANDRÁS (1957) Elefántnak nevezi művében. Kerülete 780 cm.

A község határában elnyúló Szakály-hegyen találjuk hazánk egyik legnagyobb szelídgesztenye példányát, a *surdi* „jóféle” gesztenyét (Surd I.). Kerülete 777 cm. Kora becslések szerint 700 év. Megközelíthetősége nehézkes, hiszen tájékoztató, iránymutató tábla nem jelzi lelőhelyét. Egészségi állapota az egyik legrosszabb a még élő gesztenyék közül. Egykor villámcsapás érte, törzse csupa üreg, három, felfelé törő főága közül csupán az egyik ép, néhány mellékága teljesen elszáradt. Törzsének talajszinthez közeli részén gombás fertőzés jelei mutatkoznak. Felsőbb részein kisemlősök, madarak vájta odúk találhatóak. Állapotából adódóan természetben rendkívül szegény. A fa jó ideje védett, ezt tábla is jelzi. Környezetének kezelése láthatóan megoldott, nem úgy a fáé. A helyiek talán már feladták az érte folytatott küzdelmet, ezzel szemben a fa rendkívüli élni akarásról tesz tanúbizonyságot. PÓSFAI (2005) könyvében valamelyest jobb állapotban szerepel. Szintén a picesorok között találjuk a község másik nevezetességét, a 672 centiméteres példányt (Surd II.). Nagyobb társával ellentétben könnyebben elérhető, egészségi állapota jobb, természetben gazdagabb. Alsó ágai a földig érnek, a tapasztalt „dendrománoknak” a süttői hárs juthat róla eszébe. A surdi gesztenyések egykor Zichy Ödön gróf tulajdonát képezték, majd a területet a második világháború után felosztották, később ismét magánkézbe kerültek.

Vas megye legnagyobb példányát, a *toronyi* gesztenyét több méteres cserjék, kisebb fák gyűrűjében találjuk. Sok faj esetében egy ilyen eldugott helyzet abszolút védelmet nyújtana, azonban a fa emiatt nehezen dokumentálható. Lombjának csaknem kétharmada elszáradt, törzsén gombás elváltozások észlelhetők, a fa természetben szegény. Irodalmak nem nagyon említik, múltbéli adatot szinte alig tudni róla.

Szerencsére jó állapotban is maradtak fenn gesztenyék, ilyen például a *boncodföldei* fa is, mely rendezett, cserjéktől megtisztított területen egymagában áll. Lelelőhelyét fakeszt, védettségét tábla jelzi. Egyes források szerint kora 600 év (RAKONCZAY 1997). Egykor tömés ház állt mellette, környezete cserjés, szedres volt (TARDY 1996). Környezete jelenleg tiszta, kezelt. Törzsének alsó részén egykor kéregbetegség léphetett fel, annak kezelési nyomai érzékelhetők. A fa a törődésnek köszönhetően jó állapotban megmaradt, mely védelmi törekvés egy mindössze 350 lelkes településtől elismerésre méltó. A fa természetben szegény.

A Kőszegi Tájvédelmi Körzet részeként a *velemi* gesztenyések is védelmet élveznek. Velem Gesztenyés nevű részében, a Kőszegi-hegység lábánál fekszik az a kiterjedt gesztenyés, ahol szemmel láthatóan még a mai napig gyűjtik a gesztenyét. Nem csoda, hiszen itt rendezik hazánk egyik legnagyobb gesztenyeünnepét. Bár a legnagyobb vizsgált példányon (Velem I. – új, eddig nem regisztrált egyed) kétméteres magasságig gombás fertőzések nyomai láthatók, lombja egészséges, ágai épek. Ez alól kivétel egyik földön kúszó ága, amely teljesen széttört. Környezete tiszta, a fán kezelésnek nincs nyoma, de

erre véleményünk szerint nem is volt szükség. Csoportban, zárt kertben találjuk, ezért valószínűleg a betegségekkel, száradással szemben is ellenállóbb. Négy tősarja bármelyik kertben önmagában is méretes gesztenyének számítana. A község külterületének déli részét elfoglaló hegylábi szelídgesztenye-ligetben szintén nagy példányokat találunk. Ennek egyik ékes bizonyítéka a csak a legrészletesebb térképeken jelzett egyik ösvény mentén fellelhető 656 centiméteres körmértű gesztenye (Velem II.). Szinte csak véletlenül lehet rábukkanni. 1,8 méter magasságban többfelé ágazik, lombja ép. Az előző állományhoz hasonlóan itt is érvényesül a tömeghatás, a fák szemmel láthatóan a betegségekkel szemben ellenállóbbak, itt sem találni beteg egyedeket. Az aljnövényzet átjárható, tiszta, vadtúrásnak nincs nyoma.

A *Zalaegerszeg* nyugati városrészében elhelyezkedő Szenterszébethegy hazánk egyik legszebb szelídgesztenyéjét rejt. Teljes törzse csavarodott, ami impozáns megjelenést ad a fának. Ebben a kertvárosi környezetben, kiskertek és szőlőültetvények társaságában idilli megjelenést kölcsönöz a tájnak. A környéken nincs nyoma a gesztenye termesztésének. Védetségét információs tábla jelzi, kezelésnek nyoma azonban csak a környezetén látszik, a fán nem. A tábla szerint 1978-ban villámcsapás érte, több 40-80 cm átmérőjű ága letört. Kora meghaladja a 400 évet. Ép részein rengeteg a termés.

Somogy megye legnagyobb szelídgesztenyéit *Iharosberényben* találjuk. Ahogy vizsgáljuk a földutakat, szőlőhegyeket, mindenfelé idősebb gesztenyéseket látunk. E somogyi kistelepülésen évszázados hagyománya van a gesztenyetermesztésnek (amit minden évben meg is ünnepelnek). Ennek egyik maradványa egy közel 250 éves példány a község északi részén. Körmérete 715 cm. Törzsén többméteres seb látható, négy főága közül három (másfél, négy, illetve öt méteren) csonkolt. Egyetlen épen maradt, méretes főága zöldell csak, törzsén pedig borostyán kapaszkodik. Kezelésnek a csonkolásokon kívül nincs nyoma, azok is csak balesetvédelmi okból, illetve már utólag kerültek levágásra (BONCZ ex verb.). Környezete is inkább a pincék, mintsem a fa miatt kezelt. A környéken jellemző a gyümölcsfák légi permetezés hatására létrejött károsodása, ez alól a vizsgált egyed sem kivétel. A község déli részén, egy magánkertben több hatalmas gesztenye áll, melyek közül a nagyobbik 660 cm-es körmértű. Egykor ez a fa is a messze földön híres iharosberényi gesztenyefajták egyik törzskönyves darabja volt, törzskönyvi száma a mai napig a fán látható. Egészségi állapota a vele egy kertben állókhoz hasonlóan jó, tősarjait meghagyták. A magánterület és benne a fák gondozottak, de termésben szegények.

Dióskál határában, a pogányvári kúria parkjában találjuk a környék legnagyobb gesztenyéjét. A birtok egykor belga hercegi tulajdonban volt, a terület ma magántulajdon, a fa a hagyományos gazdálkodást idézően szőlőültetvény mellett található. Nehezen megközelíthető, a toronyi gesztenyéhez hasonlóan nehezen dokumentálható, szerencsére ezt az egyedeket „csak” tősarjai veszik körül. Egészségi állapota rossz. Elmondások szerint (VERESS ex verb.) egykor villám sújtotta, középső főága 3 méter magasságban letört, megmaradt ágai időközben letörték vagy elszáradtak, törzse üreges. Kora becslések szerint 500 év (TARDY, 1996). A fától nem messze 484 centiméteres kislevelű hárs (*Tilia cordata*) él, amely alatt a legendák szerint egykor Széchenyi István borozgatott (VERESS ex verb.).

A *baki* fa eldugottságára jellemző, hogy egy nála kisebb méretű – szintén helyi – példánnyal ellentétben nem élvez helyi szintű védelmet. Lombjának felső harmada elszáradt, vastagabb ágait levágták, odvában lódarazsak tanyáznak. Alsó, vastagabb ágait felkarózták, sebhelyeit azonban nem kezelték, környezete rendezetlen. Tövében téglarakás, karótömeg található, ágain kikészített vaddisznóbőr lóg. Letört ágai tőle pár méterre, rakásban

vannak. Növényvédelmi szempontból tudjuk, hogy ennél a fajnál a betegségek elkerülése végett ez tiltott eljárás, az időközben lehullott, elszáradt ágakat lehetőleg azonnal el kell égetni. A matuzsálem 2 méter magasan háromfelé ágazik. Termésben szegény. Környezetében pinceépület, fenyők, szőlőültetvények, gabonaparcellák találhatóak.

A *csepregi* halastó mögött elnyúló erdőterület nagyrészt fenyőkből és akácból áll. Az erdő mélyén, két jól elkülöníthető erdőrészlet határán, egy szinte már záródott tisztáson a környék legnagyobb gesztenyéjének megtalálása nagyon nehéz. Törzse göcsörtös, rajta gombás elváltozások találhatóak. 3 méter magasan elágazik, egyik főága, valamint lombjának felső része teljesen elszáradt. Környezete rendezetlen, fenyőágakkal, akácsarjakkal, szederhajtásokkal teli. Tösarjait fűrészszel levágták. Termésben rendkívül szegény.

Csipkerek tanúfája Nagykutashoz hasonlóan egy szelídgesztenye, azonban egy másik, jóval nagyobb fáról kevesen tudnak. A fa a szőlőhegyen, egy pincéhez tartozó telek legtávolabbi pontján áll. Törzse a szenterzsébethegy gesztenyét idézően csavarodott, embermagasságban elágazó. Egészségi állapota viszonylag alacsonyabb korából adódóan kiváló, alig találni rajta akár csak elszáradt alsó ágat is. Ágai csaknem a földig érnek, emellett hatalmas tösarjat nevel. A fa termésben gazdag. Környezete gondozott, apróbb gesztenyék, diók és tölgyek borítják. A környéken vaddisznókra utaló nyomokat (dagonya, túrás stb.) találunk, ellene védekezni érdemes.

Eredményeinket az 1. Táblázat foglalja össze.

A legendákat, népszokásokat ma már sok helyen csak a famatuzsálemek őrzik. Ők az utolsó tanúi mindannak a kultusznak, amelyet a faj történelmünk során felépített. Ha ezek a fák eltűnnek, természeti és kulturális örökségünk egy része veszik oda. Bár látni becsülendő törekvéseket (helyi védetté nyilvánítások, Év fája verseny, tematikus pályázatok stb.), sajnos napjainkra egyre kisebb figyelem övezi a legtöbb fát, növekszik közvetlen környezetük elhagyatottsága, pusztulásuk előrehaladott stádiumban van.

Javasoljuk a védett egyedek esetében a rendeletekben, kezelési tervekben foglaltak betartását, valamint a jobb megismerés érdekében útbaigazító táblák kihelyezését, a turistatérképeken való jelölést. A jogilag nem védett egyedek esetében pedig a fák életben maradásához szükséges kezelések elvégzését és feltétel nélküli védetté nyilvánítást javasolunk.

1. táblázat Magyarország legnagyobb szelídgesztenyéinek főbb paramétereit
(félkövérrel szedve az összehasonlítás szerint legjelentősebbek)

Table 1. Main parameters of the greatest chestnut trees in Hungary (most important ones with bold)

Helység	Törzs-kerület (cm)	Törzs-átmérő (m)	Korona-átmérő (m)	Magasság (m)	Megközelíthetőség	Egészségi állapot	Védettségi státusz
Szentgyörgyvár	868	4,5 – 5	14	10	3 (közepes)	1 (nem él)	nem védett
Nagykutas	840	4	25	16	3 (közepes)	4 (jó)	védett
Zengővárkony	780	3	21	15	4 (jó)	2 (rossz)	nem védett
Surd (I.)	777	3	10	12	3 (közepes)	2 (rossz)	védett
Torony	775	3,5	21	13	4 (jó)	2 (rossz)	nem védett
Boncodfölde	738	3,5	23	20	5 (kiváló)	4 (jó)	védett
Velem (I.)	738	3	23	14	3 (közepes)	3 (elfogadható)	védett
Zalaegerszeg/Szt. Erzsébet-hegy	730	3	18	13	3 (közepes)	2 (rossz)	védett
Iharosberény (I.)	715	3	12	8	3 (közepes)	2 (rossz)	nem védett
<i>Dióskál</i>	710	3 – 3,5	16	12	1 (nagyon nehéz)	2 (rossz)	nem védett
<i>Bak</i>	701	3	18	16	2 (gyenge)	2 (rossz)	nem védett
<i>Surd (II.)</i>	672	2,5 – 3	25	17	4 (jó)	4 (jó)	védett
<i>Csepreg</i>	665	3	17	14	1 (nagyon nehéz)	2 (rossz)	nem védett
<i>Iharosberény (II.)</i>	660	2,5	15	14	3 (közepes)	4 (jó)	nem védett
<i>Velem (II.)</i>	656	2,5	22	16	1 (nagyon nehéz)	5 (kitűnő)	védett
<i>Csipkerek</i>	653	2,5 – 3	25	16	2 (gyenge)	5 (kitűnő)	nem védett

Irodalom

- BALOGH A. 1957: Magyarország nevezetes fái. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest.
- BARTHA D. 2007: A szelídgesztenye (*Castanea sativa*) botanikai jellemzése. Erdészeti Lapok 142(1): 14–16.
- CSAPODY I. 1959: A Sopron környéki szelídgesztenyések. Soproni Szemle 13(3): 238–256.
- FÖLDES J. 1885: A szelíd gesztenye, *Castanea vesca*-ról. Erdészeti Lapok 24(1): 1–11.
- GÁSPÁR R. 2006: Éltető és gyógyító táplálékok. Hetedvilág Kiadó, Budapest.
- ILLÉS N. 1884: A szelíd gesztenyeről. Erdészeti Lapok 23(9): 769–780.
- KAÁN K. 1931: Természetvédelem és természeti emlékek. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest.
- KAPOCSY Gy. 2000: A magyarság nevezetes fái. Helikon Kiadó, Budapest.
- KENYERES L., IFJ. TILDY Z. 1960: Védett természeti ritkaságaink. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- KONKOLYNÉ GYÚRÓ É. 2007: A szelídgesztenye táji, kultúrtörténeti és kertészeti vonatkozásai. Erdészeti Lapok 142(12): 392–394.
- LIPPAI J. 1667: Posoni kert. Akadémiai Kiadó Budapest (Reprint, 1997).
- MAROSI K. 2010: Élet-mód. A szelídgesztenye. Élet és Tudomány 65(44): 1385.
- NAGY G. 1966: Gesztenye (szócikk). Magyar szólások és közmondások. Talentum Kiadó, Budapest.
- PALÁDI-KOVÁCS A. (FŐSZERK.) 2001: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 19-20: 503–504.
- PÁLL M. 1954: Karoljuk fel a szelídgesztenyét. Az erdő. 89(8): 292–295.
- PÓSFALY Gy. 2005: Magyarország legnagyobb fái. Alexandra Kiadó, Budapest.
- R. LOVAS G. 1978: Szelídgesztenye. Magyar nyelvőr 102(1): 116–118.
- RAKONCZAY Z. 1997: Göcsejtől Mohácsig. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- RAPAICS R. 1935: A magyar gesztenye. A Természet 31(11): 262–264.
- RAPAICS R. 1940: Magyar kertek – A kertművészet Magyarországon. Természetudományi Kiadó, Budapest.
- SZŐCS E. 2008: Gyógyító növények. Kossuth Kiadó, Budapest.
- TARDY J. 1996: Magyarországi települések védett természeti értékei. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- VARGA A. 2005: Kincsünk a szelídgesztenye. Somogyi Hírlap 233: 16.

Internetes hely:

HTTP: <http://dendromania.hu/index.php?old=falistak>

AN OVERVIEW ON THE CULT OF SWEET CHESTNUT AND PRESENTATION OF THE GREATEST HUNGARIAN SWEET CHESTNUT TREES

M. TAKÁCS, Á. MALATINSZKY

Szent István University, Institute of Environmental and Landscape Management
H-2103 Gödöllő, Páter K. u. 1, Hungary, e-mail: takacsmarion.msc@gmail.com

Keywords: chestnut, dendrometry, cult, protection

An overview of the European and the Hungarian sweet chestnut cult is given as several legends and folk feasts are connected to this species, similarly to other ones such as linden, willow or oak. Authors have investigated on measures of sweet chestnut trees with the greatest perimeter in Hungary, which, despite their giant sizes, or because of high age, are seriously threatened. Based on our dendrometrical measurements, the greatest sweet chestnut tree lives near Nagykutas village (SW-Hungary), among wine cellars. Patchy remnants of one-time extended chestnut groves near Zengővárkony or Velem have also preserved some giants as well as wine yards around Surd. The greatest chestnut tree of Vas County (W-Hungary) thrives near Torony village, among tall shrubs. The greatest ones in Somogy County (SW-Hungary) live around Iharosberény. Besides them, measurement data are presented from Zalaegerszeg, Dióskál, Bak, Csepreg and Csipkerek.